

УСМОН НОСИР

АТЛАС

шеърӣ драма

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

АТЛАС

УН БИР КУРИНИШЛИ ДРАМА

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР

С. Н. Мамонтов — қари профессор.

Нозим Қамолов — доцент.

Орзуманд — студент.

Атлас — студентка.

Қумри — студентка.

БИРИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Профессорнинг кабинетига кирадиган хона.
Узоқда скрипка ўйнайди.

Орзуманд

Баргларда ухлаган тинч ҳаво,
То баланд сурайё зангори.
Қалбимда биргина шеър яшар,
Ўйимдан ясанмиш ангори.

Хаёли — севгимнинг висоли,
Мазмуни — ойлардан оппоқдир,
Кўнглимга ҳар нарса юмшоқдир,
Гўёки ҳар нарса мисоли.

У, умрим уфқида бир шафақ,
Инжудир тонгларда оқарган.

Баҳори боғимда барг ёзган
Бир ғунча чечаклар... бир юмшоқ.

Пауза

Кутгани, унга кўз тутгани
Термилиб қарайман йўлига...

Пауза

Бир баҳор оқшоми... ой кулар сузгун,
Титрарди баргларнинг сийрак сояси.
Бир кўрдим. Бир кўрдим, айлади тутқун,
Тўлди ишқи билан дил пиёласи.
Ичдим хаёлида масту беқарор...
Меҳрим ғўё сувдек пайига оқди.

У бўлди қонимга қон қўшган табиб,
У келди, руҳимга севинчлар тақди,
У келди, ишқимни айлаб ихтиёр.
У келди, нурлардан яралган малак
Э, шеърим бўлсайди шу баланд фалак,
Айлардим бутунлай унга бир ёдгор.

Пауза

А т л а с киради.

Фан агар топширса элчилик,
Учардим шу баланд фазога.
Кўрардим қайси бир сайёра
Оламда бахтлидир бизчалик!
Эркинми юракнинг ижоди
Эмарми мазмунин ҳаётдан?
Унда ҳам одамзод авлоди
Ҳақлими шеърдан, мамотдан?
Унда ҳам севилган қиз-йигит

Шундай тинч ва сарин оқшомлар
Кутарми севганин орзиқиб?

А т л а с

Шоирлик хаёли.

О р з у м а н д

Ҳа. Атлас, шоирлик юксакдир,
У жигар қонидир, у юрак.
У ҳамма. Ҳар нарса, у бутун,
У ҳаёт, у кулган мўҳаббат,
У анча чалинган мусиқа.

Пауза

А т л а с

Хаёл ҳам қиссаи ҳаётдир.
Хаёлдан ҳақиқат рўй бериб,
Тагин биз унутилиб кетмайлик!

(Кулади.)

О р з у м а н д

Юракни унутмоқ мумкинми,
Инонки, ҳеч қачон оппоғим!
Унутмоқ ихтиёр айламас
Бу юрак... зотан бу бечора
У хилда зўр кучга моликмас!

Атлас секин бош кўтаради. Орзуманд Атласни бағрига
босади.

Кўзлари шаҳло қиз.
Инонгин!

Атлас Орзуманднинг тугмасини ўйнаб туриб, кўкрагига бош қўяди. Орзуманд қучоқлаб ўпади. Атлас бошини солинтириб қолади. Орзуманд унинг бир қўлини ушлаб тикилиб қарайди. Атлас бетоқатланади.

Ҳа?

А т л а с

Борай...
Эртага имтиҳон.
Ҳовлига кун билан бормадим,
Дарсдан сўнг мажлисда...

О р з у м а н д

Майлинг, қиз.

А т л а с

Овора бўлманг, сиз.

Чиқадилар, профессор киради ва уларнинг орқасидан қараб қолади.

П р о ф е с с о р

Нақадар шириндир — тотлидир ҳаёт,
Ёшлик, у баҳорги япроқдир, сабий.
Бахтлилар... ишлари тоқату сабот
Бахтлилар тоғларнинг бургути каби!
Буларни кўрганда юрак эзилар,
Баҳорнинг ҳидини сезган қушлардай.
Эҳ... эсиз ёшлигим — соядай ўтди,
Аршига етмади калта тушлардай.
Қани у, қайларда дарбадар, сарсон.
Эй!.. Унинг кўзлари кўр бўлган... ожиз.

Ва аччиқ хаёли... у... узоқ энди
Қулмаган бирон йўл унга севган қиз.

Пауза

Қайси ер, қайси ёқ ва қайси аср
Ёшликнинг бахтини бу қадар пичмиш?

Пауза

Йўқ! Ҳали ёшлигим шамолдай ўйнар,
Ҳали ижодидан толмаган юрак!

Қалтираб ўтириб қолади. Узоқда яна музыка ўйнайди.
Музыкага эргашиб ғинғиллайди, таниш исмларни такрор
айтади. Миша, Володя, Таня, Ира, Орзуманд... Қумри...
Шу пайт Орзуманд қайтиб киради. Профессор сезмайди,
давом этади.

Орзуманд (*ҳайрон*). Атлас?! Семён Ни-
колаевич... (*Югуриб бориб, профессорни уш-
лаб, юзига тик қараб қолади.*)

Профессор. Да, болам... Ёшликнинг
севгиси қийнайди. (*Тез-тез юриб чиқиб кета-
ди.*)

Орзуманд. Ёшликнинг севгиси қийнай-
ди?! Профессор севилган? Атласга севилган?

Парда

ИККИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Бояги. Кундуз. Парда очилиши билан профессор
Атлас боғ тарафга чиқар эдилар. Орзуманд киради.

Орзуманд. Бежиз эмас экан кечаги аҳ-
вол!

Уларнинг ортидан чиқмоқда эди, Нозим киради.

Н о з и м. Салом, Орзуманд!

Орзуманд бирдан тўхтайди, бошини қуйи солиб, бирпас қотиб туради. Сўнг Нозимга бошини кўтаради.

О р з у м а н д. Салом, ўртоқ Камолов...

Н о з и м. Хўш?

О р з у м а н д. Бекор...

Н о з и м. Ҳали ҳеч ким келгани йўқми?

О р з у м а н д. Йўқ.

Қ у м р и киради.

Қ у м р и. Салом.

О р з у м а н д. Қумри...

Қ у м р и. Ҳа?

О р з у м а н д. Ҳеч нарса. Майли... Кейин...

Шу пайтда боғ йўлидан профессор, Атлас қайтиб кирадилар.

Н о з и м. Салом, Семён Николаевич.

Қ у м р и. Салом.

Профессор. Салом, салом, болаларим.

Қ у м р и. Семён Николаевич, бугун фақат уч киши тайинланганмиз, холосми?

Профессор. Да. (Ҳаммага.) Бугун имтиҳонни янги келган доцент, ўртоқ Нозим Камолов қабул қилади.

А т л а с. Мен сизга, Семён Николаевич...

О р з у м а н д. Мен ҳам.

Профессор. Тобим йўқ, болаларим. Эҳтимол, икки кишидан қабул қила олмасман.

А т л а с. Семён Николаевич...

Профессор. Хорошо.

О р з у м а н д. Атлас! Семён Николаевич...

А т л а с. Хўп. Майли...
Н о з и м. Биз физика кабинетига (*Атлас ва Қумрига*), қани...

Нозим орқасидан Атлас, Қумри кирадилар.

А т л а с. Яхшироқ ушланг, Семён Николаевич. Орзу акам билан шарт боғлаганмиз.

Чиқадилар. Орзуманд жим, бўрни ушлаб, тўғри досканинг олдига келиб, бошини солиб туради.

Профессор. Нима бўлди, ўғлим?

О р з у м а н д ...

Профессор. Яхшимас... Сен танласанг, бошқалар ҳам танлайдилар. Яхши эмас!

Орзуманд бу сўзларни Атлас тўғрисида деб ўйлайди. Профессор совуққонлик билан китобни очиб, бир жойини унга кўрсатади.

Мана, буни ушла!

Орзуманд китобни олади. Диққат билан қарайди. Доскага китобдан кўчириб ёзади; уни беркитиб столга ташлайди. Ишлай бошлайди. Профессор анча вақт унга қараб туради. Столига келади. Жим. Кейин юради ва Орзуманднинг ишига бир қараб, тепага чиқади. Орзуманд унинг орқасидан қараб қолади.

О р з у м а н д ... Марҳамат, танлаш ҳуқуқи сизга ҳам берилган, профессор! (*Асабийланиб ишида давом этади.*)

Анчадан сўнг Қумри киради. Орзу индамайди. Қумри секин Орзуманднинг ишига қарайди.

Қ у м р и. Халал бердимми? Вой ўлай, мунча қийин масала.

Ор з у м а н д. Қийин. Атайлаб тайёрланган масала, осон бўладими? Лекин, барибир ечанман!

Қ у м р и. Атайлаб? Нега атайлаб? Қим сенга атайлаб?

О р з у м а н д. Шунақа! (*Ишида давом этади.*)

Шу пайтда профессор киради.

Профессор. Ҳа, қизим?

Қ у м р и. Ужe, Семён Николаевич.

Профессор. Хорошо. Сени кутиб туришибди.

Қ у м р и. Бюро тайинлаган эдим.

Қумри чиқади. Профессор диққат билан Орзуманднинг ишига қараб қолади. Пауза. Нозим, Атлас кирадилар.

А т л а с. Ҳорманг, Орзуманд. (*Атласга бир қарайди ва яна ишига машғул бўлади.*)

Нозим, Атлас профессорнинг ёнига келдилар.

О р з у м а н д (*бирдан тез-тез ишлаб кетиб*). Бўлди!

Профессор. Хўш... (*Орзумандни ўз столига етаклайди.*)

Атлас севинади.

О р з у м а н д. Бўлдими?

Профессор. Бўлди, болам. Қани, имтиҳон дафтарчангни бер-чи?

Пауза

Қани, ўғлим, нима қўяй?

О р з у м а н д ...

Профессор. Айт, болам.

Орзуманд...

Профессор. Ма, ўғлим. Отлично.

Орзу олади, йиғштиринади, кетмоқчи бўлади. Атлас ҳам шляпасини кияди.

Профессор (*Нозимга*). Иш плани тайёрми?

Нозим. Деярли тамом бўлди, Семён Николаевич.

Орзуманд. Хайр. (*Чиқади.*)

Профессор. Хайр, ўғлим.

Атлас. Хайр, Семён Николаевич.

Профессор. Хайр, қизим.

Атлас. Хайр, ўртоқ Қамолов.

Нозим. Хайр, Атласхон, хайр.

Орзуманднинг орқасидан Атлас ҳам чиқади.

Профессор. Славно.

Нозим. Да, Семён Николаевич.

П а р д а

УЧИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Боғ.

Нозим. Бу қора кўзлар неча баҳорни ўтказди, Атласхон?

Атлас. Нимага керак? Ўн тўққиз.

! Нозим. Ўн тўққиз. Умр ажойиб ва чиройли нарса. Бугун ўн тўққиз бўлса, ўтган куни ўн икки эди. Эртага йигирма-ўттиз... Ешлик ўн тўққиз. Қўйиб бериш керак, токи ҳусни камолига етиб, ўзига-ўзи хуштор бўлсин. Атласхон, бир нарса сўрайман, йўқ демайсизми?

А т л а с. Нима?
Н о з и м...
А т л а с. Нима ахир?
Н о з и м. Орзуманд қанақа йигит, а?
А т л а с. Нима қилди?
Н о з и м. Бекор...
А т л а с. Қанақа бўларди, яхши студент.
Комсомол.
Н о з и м. Яхши денг? Уни ҳамма ҳам яхши кўради шекилли? Шунақами?
А т л а с...
Н о з и м. Сиз ҳам яхши кўрарсиз?
А т л а с...
Н о з и м. Яхши кўрасиз-да. Ҳамма яхши кўрган кишини сиз ёмон кўрармидингиз?
А т л а с...
Н о з и м. Ё буларни сўрамайми, аччиғингиз келадими?
А т л а с...

Пауза

Н о з и м. Да. Севги ёшликнинг моли, Атласхон. Мен ҳам сут билан бет ювган саҳарлардан тортиб, лампанинг нурини аллақаёқларга олиб қочган кечаларгача, ҳаттоки, шамолнинг барг билан гаплашгани эшитилган тинч кечалардан тортиб, то лампанинг нурини ўз ёруғлигига қўшиб олган саҳарларгача ўйлайман, ёнаман. Мен ҳам севаман. Севгини изҳор қилиш гуноҳ эмас. Севги — ҳаётнинг устун. Қелганимга бир ой бўлган бўлса, ўшандан берли азобланаман. Азоблайди...

А т л а с. Қим?

Н о з и м. Билмайсиз. Унинг ўйи, унинг ишқи билан яшайман. Мумкин бўлса, юрагимни

очиб кўрсатар эдим унга. Жиндак бўлса ҳам шафқати бордир...

А т л а с. Ким ўзи?

Н о з и м. Айтар эдим, тилим бормайди. Билса эдики у, дунёни унга умрбод бермаганлар. Бир кун, бир кун кучли зўр бўрон уни бир барг каби пириллатиб-пириллатиб, энка-тин-касини чиқариб, чунон уради, чунон хароб қиладики, келганини билмагандек, кетганини ҳам билмай қолади. Билмас ҳам... эҳ, билса эди.

А т л а с. Ким ахир? Ажойиб одам экансиз-ку?!

Н о з и м. Шундай ажойиб. Ишқ ажойибдан ўтказиб, фаройиб ҳам қилиб юборади.

Пауза

Бир кўринг! Кумушдай ярқироқ
Оппоқ ой... ўша ҳам ошиқдир.
Уша ҳам куяди. Ёнади.
Уша ҳам истайди севганин.
Шунчалик саргардон бўлса ҳам
Васлига бир васл бўлмоқчи.
Қаранг, у, қандайин довдираб
Ҳар ёнга термилиб боқади.
Куйса ҳам, ёнса ҳам, кўрмоқни,
Қалбига тасалли бермоқни.
Истайди бечора... Уятиб,
Бутун шу борлиқдан уятиб,
Ошиғин излашга ҳар қачон
Кечаси чиқади... Барибир
Қалбидан гурлаган ишқ ўти
Шарманда қилади... Ана, у
Сиздан ҳам уятиб, юзида
Ҳарирдек булутдан пардани

Ташлади...
Билсангиз севганнинг мазмуни
Бундан ҳам улуғдир. Каттадир.
Ёнаман ёгдан ҳам баттароқ,
Севаман ойдан ҳам орзиқиб...
А т л а с. Қим ахир? Қим? Мунча?
Н о з и м. (*чидамасдан Атласга ташланиб.*)
У, у — сен. Сен, Атлас!
А т л а с. Ўртоқ Қамолов! (*Тисланади.*)

П а р д а

ТЎРТИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Биринчи кўринишдаги жой.

О р з у м а н д. Шуни яхши билким, мен муҳаббатни ўйинчоқ қилиб ўйнатгани қўймайман. Қўнглимда аллақандай бир нарса сенга ўла типирчилайди. Билмайман, нуқул сенинг ўйинг... (*Сўзи кесилиб қолади.*) Агар...

А т л а с. Ғалатисиз, Орзу ака... Нега мунчалик...

О р з у м а н д. Нега?!

А т л а с. Нима бўпти? Бирон нарса бўптими?

О р з у м а н д. Яна ортиқроқ бўлсинми? Сен профессорни яхши кўрмас эдинг-ку?

А т л а с. Нега? Аввал ҳам яхши кўрардим, ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам... Нега яхши кўрмай?

О р з у м а н д. Бўлмаса... мени... алдагансан... да? Эй-й... да. Майли. Зорим бор, зўрим йўқ. Хўп. Хорошо. (*Тез-тез юриб чиқади.*)

А т л а с. Орзу ака! Орзу ака!

Эшиккача боради. Орқасига тисланади. Н о з и м кидади.

Н о з и м. Ҳа?

А т л а с ...

Н о з и м. Шунчалик азизми? Нега ўзингизни хўрлайсиз?

А т л а с ...

Н о з и м. Да. Юракдан севилсанг ёмон. Француз ёзувчиси Анри Бейл Стендал кўп кунлар овора бўлиб, севги тўғрисида икки жилд китоб ёзмиш. Ушанда ҳам юрагимнинг тўла таржимаси эмас, дебди. Дейдики, асл севги — юрак севгисидир. Биласизми, юрак! Мен ҳам юрагим билан севаман, Атласхон!

А т л а с. Уртоқ Камолов, яхши эмас. Мен билан мунчалик очиқ бўлмаслигингизни сўрайман.

Н о з и м (*тиз чўкиб*). Шуни билинг, Атласхон, севгим юрагимникидир. Жиндек бўлса ҳам, у каптардек ўйноқлаган юрагингизда шафқат йўқми? Билмадим, сизни кўрдим, бир куч қалбимни шишадек чил-чил синдирди. Сизни кўрдим, бир куч борлигимни ҳал-ҳал эзди. Сизни кўрдим...

А т л а с. Уят эмасми, ўртоқ Камолов? (*Нарсаларни йиғиштириб чиққани юради.*)

Н о з и м. Атласхон, инонинг, инонинг!

А т л а с ичқади, Нозим бош солиб қолади.

Қиз, қизмисан қиз. Бир боссам эди бағримга.

П а р д а

БЕШИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Кафедра. Вақт кечқурун. Биринчи планда профессор Нозим билан, тўрда Атлас ўтириб пианино чалади. Қумри унинг тепасида. Анча вақт сўзсиз картина. Орзуманд киради. Эшик олдида босиб қолади. Қумри Атлас бош эгади. Орзуманд профессорга бош эгади. Шу кезде профессор Атласнинг тепасига келиб ўйнаб турган «Будённый» маршини тўхтатиб, «Маша» куйини ўйнатади ва ўзи турган жойида ўйин тушган каби қимирлайди. Бу кўриниш Орзумандга қаттиқ таъсир қилади. Пастга тушиб, курсига ўтиради. Нозим, Қумри ҳам жим тинглайдилар. Бирпас шу куй давом қилади.

*Н о з и м (профессорнинг ёнига келиб). Се-
мён Николаевич (томоша залини кўрсатиб),
йиғилиб қолишди бошласак ҳам бўлар.*

П р о ф е с с о р. Хорошо! Можно!

Профессор кафедрага чиқади. Атлас музикадан тинади. Ҳаммаси ўтирадилар. Профессор докладини бошлайди.

Қуёшнинг қувватидан ва иссиғлигидан фойдаланиш асрлар бўйи олимларнинг бошларини қотирган. Бу иш фақат энди бизнинг давлатдагина ривожлана бошлади... *(Чироқ ўчади. Бир муддатдан сўнг, яна ёнади. Профессор докладининг охирини гапирди).* Энди қуёшдаги бу қувват қаердан пайдо бўлган деган саволга жавоб берайлик. Биринчи, дунёда энг биринчи қуёш бўлганки, у ҳозирги ҳажмидан каттароқ ва кучлироқ бўлган. Нурланиш иссиқ модда тарқатади. Модда ҳисобига бўлади. Қуёш нурланишда ва иссиқ беришда ўзидаги моддаларни йўқотадир. Бу энг аниқ фикрдир. Чунки яшашимизда нурланиш ва иссиқ олиш учун модда сарф қиламиз. Унинг кучи ҳаддан ортиқ кўпдир. Мен буни сизларга

сўзладим. Ҳозирги вазифа бу сориқ конурни симларда югуртириш учун уринишдир. Шу докладимнинг техника ва қуёш бўлимида сизларга муфассал сўзладим.

Чапак чаладилар. Профессор пастга тушади. Ҳамма хурсанд. Шу пайтда бирдан Орзуманд тўлқинланади.

О р з у м а н д. Йўқ, ҳурматли профессор, сиз дунёнинг тугалишини тарғиб қиласиз. Нотўғри. Демак, қуёш нурланишида модда йўқотса, у бора-бора тамом бўладими? Дунё тамом бўладими? Йўқ, нотўғри. Бу антимарксистик фароздир. Ҳа, ҳа, нотўғри. (Ҳамма ҳайрон. Орзуманд бошини ерга солиб қолади.)

П о р о ф е с с о р (кулиб). Хорошо. Бу илмий фароз, ўғлим. Илмий фан шундай дейди. Да...

Зарда билан тез-тез юриб чиқади. Ортидан Нозим чиқади. Атлас бошини ердан кўтармайди. Атлас туриб-туриб чиқмоқчи бўлиб юради. Орзу бош кўтаради ва Атласга қарайди.

О р з у м а н д. Атлас!..

Атлас тўхтади. Орзуманд бориб, сўзсиз унга қараб туради. Атлас чиқади. Жим.

Қ у м р и. Яхши эмас. Яхши эмас, Орзуманд.

О р з у м а н д. Биладан. Биладан, яхши эмас. Билмайман, қандай куч мажбур этади. Билмайман.

Қ у м р и. Вой, комсомолец, Фарҳод!

О р з у м а н д. Кул, кул, Қумри. Қаҳ-қаҳ уриб кул. Наҳот сенда севги йўқ? Наҳот билмайсан. Нега сен комсомолка муҳаббатнинг кучини инкор қиласан? Ҳатто Маркс: «Муваффақиятсиз севилган киши, ўзини комму-

низмда ҳам бахтсиз ҳис этади»,— деган. Нега сиз инкор қиласиз? Нега тушунмайсиз?

Қ у м р и. Сен тушунасан. Фақат сен биласан. Фақат сен марксист. Байталмон! (Зарб билан юриб чиқади.)

Орзуманд анча сўзсиз қолади.

О р з у м а н д. Бир кўзгу бўлсаки, дилни фол кўрса, эзилган руҳимни поймол кўрса. Эҳтимол... Эҳтимол...

П а р д а

ОЛТИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Биринчи кўринишдаги жой.

П р о ф е с с о р. Бир вақтлар, болаларим, ўғлим Михаил Семёнович коммунист эди. Мен уни ёмоң кўрар эдим. Пролетариат инқилобининг моҳиятини тушунмаган эдим. «Мен, мен фан кишиси. Менга инқилобнинг даркори йўқ. Мен фанни поймол қилишга бормайман», дегар эдим унга. Ўз ўғлим билан чиқишмас эдим. Ҳатто Петрограддан: «Ўғлингиз Михаил Қишки саройни олишда пролетариат инқилобининг содиқ солдати каби ҳалок бўлди, таъзиямизни қабул қилинг»,— деб телеграмма олганимда ҳам оёқ қоққаним йўқ. Бошимдан кепкамни олганим йўқ эди. Энди — кейин англадим. Билдим. Хаёлдан ҳақиқат яратаётган бу борлиқ менга тушунтирди. Шундан кейин ўғлим Михаилнинг ўрнини босгани турдим. Танамда жоним бор, то сўнгги томчи қонимгача пролетариатнинг оддий бир солдати каби

қолажакмиз!! Майли, майли, болам... Профессор ўзининг борлигини аямайди. Келажак жамият мураббияларини ҳозирлаш унинг учун шараф. Да... Советлар Иттифоқининг мингдан бир профессори Семён Николаевич меҳнат қаҳрамони, бу мамлакат қаҳрамони, буни мамлакат биледи. Семён Николаевич фан кишиси. Ягона социалистик мамлакатнинг граждани. Наҳот ундан душманлик изласалар?!

Қумри. Хафа бўлмаң, Семён Николаевич!..

Профессор. Нега хафа бўлмай, қизим. Сира хафагарчилигим йўқ... Лекин, нима учун, нимага?

(Ўйланиб қолади.)

Қумри. Бадбахт!

Профессор. Енгил... Не хорошо... Да!
(Чиқиб кетади.)

Қумри. Бирон бало бўлдими? Нима бўлди ўзи?

Атлас. Билмасам.

Қумри. Нега билмайсан? Бир сир бордир-да...

Атлас. Ким биледи... Итдан баттар кўнглим қолди...

Қумри. Бир балоси бордир-да, ким билсин. *(Чиқади.)*

Атлас анча жим қолади.

Атлас. Қандай савол бўлди? Нега кўнглим қолади? Нега? Мен уни севаман. Йўқ! Севар эдим, нега рашк қилади? Бу ишларнинг нимаси муҳаббат? Билмайман. Севмай-

ман. Қайси бири муҳаббат? Қайси бири тоза?
Қайсиси? Уми, ёки буниси? Билмадим. Ҳар-
қалай бундан кўнглим баттар қолди. Ҳа қол-
ди... Бечора Атлас!

П а р д а

ЕТТИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Якка Орзуманд.

Кўнглимни хароб айлади кетди,
Севганимнинг камоли шодлик бўлмади.
Бир баҳор умрига тўйса капалак,
Менинг қалбим сира унга тўймайди.

Қани у кунларки, ой кулар сузгин,
Кутиб йўлларида термулган эдим?
Қани у кунларки, бир кўриб тутқун,
Ширин хаёлида кайф сурган эдим.

Эҳ... Қалбим, йиғлаган қонқора қақшаб,
Эҳ, ширин дамингни азасин тутгин.
Кўз ёшим айлансин юрак қонига,
Эй, умр, қайғургил, лахта қон ютгин!
Истадим у бўлсин юпанчим менинг,
Алам бўлди ошна, кулфат ҳамроҳим.
Нафас ичдан келар, айланиб ўтга
Осмонни ҳам тешар гўёки оҳим.

Уни дедим, куйдим, куйиб кул бўлдим,
Уни дедим, ҳатто, ўзни унутдим.

Ҳар нарсани кўрдим ўзимга душман.
Ҳар нарсага ортиқ душманлик тутдим.
Нега хафа қилдим профессорни?

Кечир, раҳбар, кечир, кечир, меҳрибон!
Билмаганман сира, сезмаганман ҳеч,
Бу ёнда экан ғалва, о, менда ҳижрон.
Овунтиролмаيمان кўнглимни бирпас
Ой ўтди... кетди биракай нигор,
Ўйламаган эдим Нозим шундай деб,
У ўйлаган экан мундай кирдикор.
Кайф сур!
Сафо сур!
Ишқ билан ўйна!
Ўйна,
Ўйнасанг бас,
Мен хурсанд сендан.
Ўйна,
Кул,
Кувон,
Атлас оппоғим!
Ўйна,
Ўйна севгим,
Билмайман,
Кетди...
Кетди йиғлатиб...
Ойлар ўтди Нозим билан
Ишқ ўйнайсан сен!
Бирга, бир уйда
Атлас!
Ҳой, Атлас... Ҳа... Ҳа...
Орзуманд, севгинг борми ҳали...
Севгим ҳали яшар кўнглимда, ўлмас!
Фақат, севгучим йўқ, у кетди ташлаб,
Севгим хароб энди... Мең бечора маст...
Эй...

САККИЗИНЧИ ВОҶЕА

Саҳна. Профессорнинг кабинети.

Профессор. Қойима, ўғлим, қойима! Ҳали сенинг бутун умринг, ёшлигинг олдда. Шунга ҳам шунчалик ўзни олдиришми? Муваффақиятсиз севган киши ўзини коммунизмда ҳам бахтсиз ҳис этади. Лекин, Маркс шу муҳаббатни деб бутун яшашдан, ижоддан, возкечиш керак деган эмас! Одамзод тарихининг Данте, Бетховен каби кишилари ҳам муҳаббатдан муваффақиятсиз бўлганлар. Аммо уларнинг яратганлари... биласизми, Дантенинг шеърлари, Бетховеннинг музыкасини минглаб, миллионлаб бахтли муҳаббат кишилари ўқийдилар, тинглайдилар... Сенга ҳеч ким севма демайди. Марҳамат, сев! Лекин... Қураш кунларини эсласанг... Бир қоронғи уй, ўрнидан тургани дармони етмаган бир кампир тир ўйинида изиллаб туриб, эмгаклаб, пайпаслаб аллакимни ахтаради. Топди. Ерга таяниб туриб, пешонасидан ўпди. Қуриб-қақшаб кетган кўр кўзларидан сўнгги томчи ёш тўкди. Энг охири қариндоши, ҳаётининг устуни — яккаю якка ўғлини фронтга жўнатди. Дому дараксиз кетди. Кампир бечора ўғлининг фироқида тамом бўлди. Эсласанг — оналар болаларини, болалар оналарини, эрлар хотинларини, хотинлар эрларини йўқотадилар. Бу ҳам севги. Аммо, севгиларнинг ҳижрони тун бўлмади. Ҳозир улардан сўрасанг, йиғламай-нетмай, сенга бутун тарихни айтиб берадилар. Чунки улар биладиларки, шу билан кенг, ялпи ижодий ҳаёт қуриш дарвозасини очдилар.

Урнидан туради. Орзуманднинг олдига келади.

Қизиқсан, ўғлим, бордию мен ҳам севилган бўлсам, нима қиларди? Рашк? Эскилар рашкнинг кучи зўр, дейдилар. Рашк қил, марҳамат. Аммо ҳаётингни ўлдирма. У керак. Хафа бўлма: у кетган бўлса, кетибди. Оғир, биламан, ўғлим, биламан. Аммо у сенинг бутун умрингни белгилай олмайди. Қойима, тузукми, болам?

Орзуманд жим. Профессорга секин-секин қарайди ва яна бошини пастга солади. Атлас киради. Орзумандни кўриб қайтади.

Қумри. Атлас! (*Чопиб орқасидан чиқади.*)

Орзуманд. Мен чиқай, Семён Николаевич, мен чиқай... Билмадим... Иши бор шекилли. Менинг олдимда киролмайди. Мен бор ердан қочади. (*Чиқади.*)

Бирпасдан сўнг саҳнага орқама-орқа Атлас, Қумрилар кирадилар.

Атлас. Мен сизни ўз опам деб биламан. Қумри опа.

Қумри. Нима бўлди?

Атлас. Бўлар иш бўлди. Узимга-ўзим қилдим. Гапирай дейману...

Қумри. Гапир, опаси!

Атлас. Мен бахтимдан нолимоқчи, ё ундан гина қилмоқчи эмасман... Лекин...

Қумри. Ҳа?

Атлас. Гапирмоқчи ҳам эмас эдим...

Қумри. Гапир, опаси!

Атлас. Алдади.

Қумри. Қим?

Атлас. Шундай одам эканки, ҳеч мен

ўйлаганча эмас. Сиз деб юрган одам, энди сан, дейди. На ўқишда, на уйда ҳечам ёрдам бермайди. Уришади, сўкади, хўрлайди. Онаси бир нарса деса, ўшани қилади. Ҳатто била-сизми, бир куни бир балодан ҳам аччиқланган эдим, мен бир нарса десам, онаси: «Келин, оғзингизга қараб гапиринг, хотиңнинг уруғи Ургутдан келгани йўқ, биз сизни орзу-ҳавас билад келин тўйи қилиб олиб келмаганмиз, ўз оёғингиз билан кириб келгансиз»,— деб таъна қилади. Нима дейишимни билмайман. У қуриб кетгур бўлса ҳеч нарса демайди. «Комсомол, комсомол дейсан, менинг хотиним бўлгандан кейин, мени тинглашга мажбурсан, ёки комсомолни де, ё эрни де»,— дейди. Нима қилишимга ҳайронман, Қумри опа. Қетай десам кетолмайман. Мен сизга айтганим йўқ, болам бор... *(Йиғлаб Қумрига ташланади.)*

Қумри. Вой шўринг қурсин...

Шу орада профессор киради ва бу ҳолатдан ажабланади.

Профессор. Ҳа, қизим?

Атлас индамайди, йиғлайди. Профессор имо билан Қумридан нима бўлди, деб сўрайди.

Атлас. Семён Николаевич, мен энди ўқимайман.

Профессор. Нега, болам?

Атлас. Шундай... Семён Николаевич!

Профессор. Бекор айтибсан, қизим. Бекор айтибсан.

Атлас. Мумкиң эмас, ахир, Семён Николаевич. Мажбурман.

Йиғлайди, профессор бағрига босади.

Профессор. Нима бўлди, болам, нима бўлди?

Шу орада саҳнага Нозим киради. Тўхтаб қолади, Атласга қараб хўмраяди. Атлас профессорнинг қўлидан чиқиб, кўзларини артиб, чиқмоқчи бўлади. Қумри йўлини тўсади. Атлас бир ёндан ўтиб чиқиб кетади. Нозим Атласнинг ортидан, профессор, Қумри қараб қоладилар.

Нозим. Семён Николаевич, апрель ойи учун иш плани.

Профессорга қоғоз беради, профессор олади.

Профессор. Хорошо.

(Қоғозни стол устига ташлайди ва Нозимга қарайди.)

Ладно.

Қумри. Семён Николаевич...

Профессор. Да.

Қумри Нозимга қарайди. Нозим профессорга қарайди. Профессор индамайди. Нозим чиқади.

Қумри. Тушунолмай қолдим, Семён Николаевич.

Профессор. Нимага, қизим?

Қумри. Бировларнинг шахсий ҳаётлари учун биз жавобгарми?

Профессор. Йўқ! Дўстларимизнинг ҳаётлари учун биз жавобгар. Бизнинг умримиз ва ўлимимиз эртанинг йўлида бўлади. Шунинг учун ҳам, биз дўстларимизнинг ҳаётлари учун жавобгар.

Чироқ секин-секин ўчади.

П а р д а

ТУҶҚЗИНЧИ ВОҶЕА

Саҳна қоп-қоронғи. Бировнинг папирос чеккани кўринади ва бирсвнинг йиғлагани эшитилади. Папирос чеккан—Нозим, йиғлаган—Атлас.

Атлас. Ииллар ўтдилар, ёзги сувлар каби сарғайиб фақат хаёлгина қолди. У ҳам энди ўз ширинлигини бой бериб, юрагингга игна ургандек саңчар бўлди. Ихтиёрсиз эслаб кетасан киши... Эслаб дард орттирасан... Бу юрак шундай бебаҳо нарса эканки, ҳам шодлигинг, ҳам қайғунгни сақлайди. Агар у ҳам сенга кўринадиган бўлганда, ўзлигини алдатар, ўғирлатар эди. Шундай эмасми? Мен шу кунлари ўша билан, юрагим билан гаплашаман, дардлашаман. Ўзимга-ўзим тасалли бераман. У эслаб, орзу қилади. Ростдан, агар эсласам, ҳали кўз ўнгимда: сочларим таралган, кўзларимда шўх ва ўйноқи кулги, юзларимда нур каби қизиллик, юрак тўла армон. Орзу-ҳавас... Эҳ... Мен айблими? Нима гуноҳ қилдим? Кўзларимда бирон айбнинг расми борми? Расм солганми гуноҳ? Мең ўзим билмайман. Кўролмаيمان. Одам узундан-узоқ ерларга нигоҳ ташлайди, дунё-дунё нарсаларни кўради-ю, нега ўз кўзларини ўзи кўра олмайди? Сен қара, сен кўр, кўзим оқида сарғайиш, қорачиғида эса толиш, уйқусиз кечалар қорайтирган мижжа. Маъюс, фақирона, кенг дашт қоронғилигида якка жинчироқ каби нурсиз нигоҳ, бошқа ҳеч нарса. Ҳеч нарса, ҳаммасини сен хароб қилдинг! Ҳаммасини сен алдадинг! Ширин сўзларига учибман. Ёлворганларига инонибман, алданибман. Қизлигида ёққан Атлас, она бўлгач, ёқмай қолдим, бечора гул хазон бўлди. Бе-

чора булбул лол бўлдими, лаззат тополма-
дингми энди, а? *(Пауза.)* Мумкин бўлса, бо-
лангни қайтариб берар эдим. *(Ўйланиб қо-
лади.)* Сенгами? Йўқ? Бу меники. Хайр. Ат-
лас йўқ, сенинг Атласиңг йўқ! Хайр, бир
умрли хайр!

Тарақ этиб эшик беркилгани билинади. Саҳна айлана-
ди — ёрдамчи воқеа. Кеча. Шамол, бўрон. Кучли ёмғир.
Чақмоқ. Проектор ўйнайди. Атлас ўтиб кетади.
Саҳнага Нозим киради. Анча вақт сўзсиз қолади.

Н о з и м. Сен, мен кўрганларнинг биридек
келдинг, кетдинг... Сайёҳда макр бўлмаса,
домига ов илинармиди? Сен, фақат ва фақат
нафсинг моли эдинг. Мен сендан бошқа
нарса изламадим. Нозимга ўз вақтида бўлак
нарса даркор эмас! У яшагани, роҳат, лаззат
кўргани келган ва ўз бахтини излайди, ўз
нафсини кўзлайди. *(Пауза.)* А? Нима? Нима
деб ғувиллайсан, эй, тилсиз бўрон? Ўлим?
Қимга? Менгами? Ҳа-ҳа-ҳа, кўрмайсанми
сендан улуғроқ, сендан кўра баҳодирроқ куч-
ларни ҳам писанд қилмайман! Ҳа-ҳа-ҳа...
(Атлас кетган томонга қараб.) Ўз баҳорини
йўқотган, бечора капалак! Бор! Бориб кўр!
Бари бир сенга баҳор қаёқда? Бахтининг, ум-
риниң ҳокими бўлган нафс эгаси сенга кулиб
боқармиди? Бор, бориб кўр! Ҳа-ҳа-ҳа... *(Пау-
за.)* Нима? Нима дейсан? Табиатнинг жин-
ни боласи — дарбадар бўрон, нима дейсан?
Ўлим? Ўлим? Менга, ўлим? Ўлим! Ҳа-ҳа-ҳа...

Шу кеча Нозимни томошабинга ўз фалсафаси билан
энди ўлди деган қилиб кўрсатиш учун уни бўрон, чақмоқ
аралаш ёмғир тамом қилиши керак.

Пауза

УНИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Орзуманднинг уйи. Бутилкалар юмалаган, карталар сочилган, ифлос. Маълумки бу ерда ичкилик бўлган.

Орзуманд. Кетди. Тамом кетди. Қайгурма, койима, койима! Йўқ! Унута олмайман! Уйлаб кўринг! Учганда ўйинчи, суқлаңадиган, бўйинлари ола каптаринг бўлса... Сен унга меҳр қўйсанг... Ишқ боғласанг... Арзанда қилсанг... Уни деб неча балоларга гирифтор бўлсангу... (Пауза.)

Эй... Юлдузларга учаман. Сомон йўлларга етмай мушак ёрилади. Бутун фазони ёнғин олади. Орзуманд кул бўлиб, тўзиб ерга тушади. Раҳми келса, у шунча вақтли дўстлик ҳурмати учун бир дона кул гардини олиб, оппоқ рўмолчасига ўраб олиб қўяди. Ҳар кўрганда бир эслайди. Ҳар эслаганда, бир йиғлайди. Ҳа... мен уни ўзим деб билардим. Мен унда ўзимнинг расмимни кўрган эдим... Ҳа... койима муҳаббат... бу дард узоқ сафарга чиққан карвон каби аллақаяёқларда из қолдирди... Севгим хароб... Ҳей-й...

Жим қолади. Шу фурсат, кутилмаганда Атлас киради ва бош эгиб қолади.

О, ўртоқ Раҳимова, марҳамат, марҳамат... Мендан сизга тагин нима керак?

Атлас. Отимни унутдингизми, Орзу ака?

Орзуманд. Ҳа? Унутдингизми? Йўқ! Бошқалар унутган. Бошқалар унутган.

Атлас йиғлаб ташланади.

Кетганда тоза кетдинг. Энди бу ифлос билан қайтдингизми? Ҳа!

Атлас қаттиқ йиғлайди ва дод деб эшикка ташланади, чиқади. Орзуманд сочларини юлиб қолади, анчадан сўнг қалтираб гапиради.

Ниҳоят муҳаббатим ўлди?! Шунча азоб, шунча уқубат чекиб, энди... энди ўлимми? Йўқ! Йўқ! Атлас... Атласим! (*Эшикка ташланади.*)

П а р д а

УН БИРИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Биринчи кўринишдаги жой. Профессор ишлаб ўтиради. Ярим кеча. Эшик бирдан тақиллайди, Профессор оцади. Орзуманд киради.

О р з у м а н д. Келмадими?

П р о ф е с с о р. Қим, болам?

О р з у м а н д. Атлас.

П р о ф е с с о р. Йўқ, нима қилди?

Профессор гапириб бўлмай, Орзуманд орқасига қайтиб кетади.

Ая-я-я-яй...

Профессор ўйланиб келиб, яна ўтириб ишлайди. Анчадан кейин Атлас секин киради. Профессор сезмайди. Атлас ҳолсиз йиғлайди. Профессор югуриб боради.

Нима бўлди, болам? Атлас, Атлас, қизим!

Атласни кўтаради, суяйди. Атлас секин бошини профессорга кўтариб, оғир бир вазиятда сўзлайди.

А т л а с. Билмаганман, сезмаганман, ғам ели сочимни ёзди. У оқ тарайман деб тўздирди. Кечиринг, мен билмадим. Дунё тўла ҳасрат деса, инонибман. Эркама, қўзичоғим деса, алданибман. Мен ундан тоза муҳаббат қидирибман. Айта берсам, юрагимда дардим, тилимда нолам кўп. Билмасдан босдим у тиканни. Бир кун... бир кун қўймади, уйига олиб борди. Ундан кейин... *(Йиғлаб.)* мажбур бўлдим. Қетдим, Семён Николаевич...

О р з у м а н д киради.

О р з у м а н д. Атлас! *(Чопиб келиб Атласга ташланмоқчи бўлади.)*

Атлас профессорга ташланади.

А т л а с. Отамсиз, дадамсиз, Семён Николаевич!

Профессор. Қайғурма, қизим! Севгиларнинг чуқур бир муаммоси бор! У меҳнат билан ечилади! Гоҳилар қуруққина «яшайман, севаман, азоб чекаман», деб ўзларича фараз қиладилар. Лекин унинг фаҳмини билмайдилар! Муҳаббат ҳаёт борлиги учун бор ва кераклиги учун керак! У ўйинчоқ эмас! У билан ўйнамайдилар, ростми? Узингга олма, қизим! *(Атласнинг сочларини силайди.)*

О р з у м а н д. Ана келадилар! Келадилар! *(Пауза.)* Ичимдан келадилар! Янги туйғу, янги ҳис оқини ичимдан келади! Семён Николаевич! Мен ота бўламан! Атлас, оппоғим, унут ҳаммасини, унут! Ой каби ёшлик олда, булбул каби бийрон, у ҳали ҳам ғам ели сочингни тўздирмаган. Мең уни ишқим билан оппоқ қилиб тарайман. Севаман, севаман.

Атлас! Атласим... (*Атласга ташланади. Ачоқ-лашади.*)

Профессор. Боражак жамиятимиз одамнинг бутун ҳислари ва хусусиятларининг гуллаш давридир. Орзуманд, ичингда янги ҳислар оқини қўзғалган бўлса, умрингни энди бошлабсан. Атлас, қизим, ҳали достонинг тамом бўлгани йўқ. У олдинда. Олдингда чаман боғлар, боқсанг... (*Томошабинни кўрсатиб.*) Замондошларингга ваъда бер, булар билан ошна бўл! Ваъда берки, она бўласан, она! Келажак умрнинг достони энди битилади. Орзуманд, сен ҳам буларни ишонтир, ота бўласан, ота!

Орзуманд. Туғилсин, кўзларим кўрсин. Ҳавасларим ушалсин. Бегона эмас. Уғил бўлса Рева, қиз бўлса Люция қўямиз отини. Ҳа, замондошлар! Ота бўламан! (*Атласни ачоқлайди.*)

Профессор. Бу эртак эмас, ҳаёт, болаларим!

Тамом